

tudományos kutató. A Hivatal vezetője ekkor az a Péter György volt, aki a Rákosi-korszakban, a kommunista hatalom elvárásainak megfelelően alakította át az intézményt. Az 1960-as évektől viszont már munkalehetőséget biztosított több olyan kutatónak is, akik ellenzéki magatartásuk miatt máshol nem tudtak volna a szakmájukban elhelyezkedni (pl. Andorka Rudolf, Szelényi Iván, Cseh-Szombati László, Ferge Zsuzsa). Bibó 8 évet töltött itt, de már nem folytatott kutatásokat, holott a könyvtár igazgatója, Dányi Dezső ezt komolyan szorgalmazta. Nyugdíjba vonulása után itthon és külföldön ugyan megjelent néhány újabb írása, ám a tudományos élet vérkeringésébe már nem tért vissza 1979-ben bekövetkezett haláláig. Korábbi munkássága révén viszont az 1980-as évekre a magyar politikai gondolkodás egyik emblematisz figurájává vált, műveit pedig 1986-ban nagyrészt itthon is kiadták.

A szerző Bibó István életéről egy rövid, de teljes életrajzot írt, amelyhez alapvetően két nagy forráscsoportot használt. Az egyiket azok a nyomtatásban megjelent interjúk és visszaemlékezések jelentik, amelyek magától Bibótól, illetve munkatársaitól és barátaitól származnak. A másik nagy forráscsoportot az Egyetemi Könyvtár Levéltárában és a Magyar Tudományos Akadémia Kézirattárában található dokumentumok jelentik. Ezek Bibó életének eddig ismeretlen oldalát mutatják be; a szerző többet is közöl ezekből könyve függelékben.

Ugyanakkor a mű szerkezetileg bizonyos aránytalanságot mutat, mivel a könyvtárosi életúttal foglalkozó részek a szövegnek alig több mint a felét teszik ki. Szerencsésebb lett volna, ha Bibó életének ez az oldala nagyobb hangsúlyt kap a már jól ismert politikatörténeti tényekkel szemben. Az is hiányérzetet kelt, hogy 1956 kapcsán kizárólag Bibó államminiszteri tevékenységéről esik szó, az Egyetemi Könyvtárban játszott akkori szerepéről vagy az intézmény belső életéről nem. Szintén rendkívül érdekes lett volna megvizsgálni Bibó és a „száműzött” tudósok viszonyát is mindkét közgyűjteményben.

A könyv függelékében a szerző számos, a két Bibó számára dedikált kiadvány fényképmásolatát közli, amely jól mutatja a korabeli

tudományos és szellemi élethez fűződő kapcsolatrendszerüket. Ugyanakkor ennek közelebbi vizsgálatára már nem kerül sor, holott ennek a bemutatása szintén fontos lett volna mind a család, mind a korabeli értelmiség történetének szempontjából.

A könyv a 20. századi magyar politikai gondolkodás egyik jól ismert alakjának az életútját mutatja be, eddig ismeretlen szempontok alapján. Bár Kereszturi József műve felvet néhány tisztázatlan, továbbgondolásra érdemes kérdést, könyve a maga nemében mégis rendkívül fontos munkának számít. A magyar tudománytörténet ugyanis eddig még adós maradt ennek a „száműzött” tudósgenerációnak az életútjával, az egyes emberek pályájának és „túlélési” stratégiájának a bemutatásával, a szocialista rendszer tudománypolitikájáról vagy az egyes intézmények működése közötti különbségekről nem is beszélve. Ezen adósság törlesztéséhez természetesen még hosszabb idő szükséges, a most tapasztalható hiányok pótlását pedig éppen az olyan életrajzok és részmonográfiák jelenhetik majd, mint Kereszturi József Bibóról szóló műve.

VESZTRÓCZY ZSOLT

Pálffy Géza: A Magyar Királyság és a Habsburg Monarchia a 16. században. Bp. 2010. História–MTA Történettudományi Intézete, 564 l. /História Könyvtár. Monográfiák 27./

Pálffy Géza monográfiájában, amint az előszó első mondata is jelzi, a Magyar Királyság (amely alatt a három részre szakadt országnak a Habsburg Monarchiához csatlakozott részét és jogutódját érti) 16. századi működésének és kapcsolatrendszerének történetét tekinti át.

A mű 12 fejezetből áll: az első afféle bevezetés, az utolsó pedig összegzés; a többi tíz szól tulajdonképpen a Magyar Királyság történetéről. Minden fejezet végén összegzést olvashatunk, de több alkalommal találunk ilyet az egyes alfejezetek végén is. Erre szükség is van, mert a szerző óriási forrásmennyiséget és szakirodalmat mozgat, tömértelen adattal, amelyben nem

könnyű a tájékozódás. A szerzőt dicséri, akinek imponáló tárgyi tudása nem ismeretlen a korszak iránt érdeklődő laikusok és történészek előtt, hogy nem veszíti el a fonalat, és közben arról is gondoskodik, hogy a szerényebb tárgyi tudású olvasó se vesszen el a tények sűrű erdejében. Bár egy ismertetésnek arra kell törekednie, hogy a bemutatásra kerülő munkát a fejezetek tagolásának megfelelően, azoknak egyenlő teret szánva mutassa be, a téma gazdagsága, a felvetett témák nagy száma miatt ettől eltekintek: a továbbiakban a véleményem szerint kulcsfontosságú fejezeteknek nagyobb, az inkább leíró jellegű részeknek pedig kisebb figyelmet szentelve mutatom be Pálffy Géza monográfiáját.

Az első fejezetben, a bevezetésben arról olvashatunk, hogy bár rengeteg cikk, tanulmány, könyv, illetve forráskiadás született a 16. századról, mégis milyen kevésbé ismerjük. Ez lehet az oka annak, hogy sok tévhit, mítosz él makacsul a magyar történeti tudatban erről a fordulatokban rendkívül gazdag korszakról. Az első alfejezet sorra veszi ezeket az előítéleteket, vitatható nézőpontokat. A szerző szerint ezek szinte mindegyike a nemzetállami szemlélethez köthető, amellyel részletesen is foglalkozik az 1/d alfejezetben. A romantikus nemzeti történetírás a magyar történelmet kurucos-labancos szembeállításban látta és láttatta, 16–17. századi történelmünk fordulópontjait a Habsburg-ellenes függetlenségi mozgalmakhoz kötötte, miközben – néhány kutatót leszámítva – elfeledkezett a magyar történelemnek egy szélesebb, középkelet-európai történelmi folyamatok összefüggésébe történő beágyazásáról.

Nem volt jobb a helyzet, sőt a romantikus nacionalista történelemszemléletet illetően máig keveset változott a környező népek (szlovák, szlovén, horvát, román és burgenlandi osztrák) történetírása. Az utóbbi években talán magyar részről történt a legtöbb kísérlet az említett szemléletmódnak a megváltoztatása érdekében, amely történetírásunk régi adóssága. Pálffy vállalkozása ezeknek az új hazai és nemzetközi eredményeknek a továbbgondolása és adaptálása sok olyan forrás bevonásával, melyet eddig kevés vagy semmilyen figyelemre nem méltat-

tak, folyamatosan szembesítve a hazai és nemzetközi szakirodalommal, hangsúlyosan említve a szerző számára mintául szolgáló, a térséggel foglalkozó monografikus feldolgozásokat.

A szerző ugyanakkor hangsúlyozza, hogy az új eredmények és trendek érvényesítése és beépítése a történetírásba egyúttal azt is jelenti, hogy újra kell gondolnunk e két évszázad periodizációját; a hangsúlyt nem a függetlenségi mozgalmakra és felkelésekre, tehát a konfliktusokra, hanem éppen fordítva, az együttműködésre, a kooperációra és ezek logikus előfeltételeire, a dinasztia és a magyar rendek kompromisszumaira kell helyeznünk. Ennek szellemében eljárva három fordulópont elkülönítését javasolja a 16–17. század magyar történelmét illetően: az első az 1526 utáni sorsdöntő évtizedek; a második, kevésbé markáns a bécsi békét (1606) követő negyedszázad; a harmadik pedig egy hosszabb, az 1670-es évektől az 1720-as évekig terjedő időszak. Ezek közül ő az első két fordulópont elemzésére és a kettő közötti időszak tárgyalására vállalkozott; a „Bevezetés” utolsó alfejezetéből (1/e) azonban az is kiderül, hogy a szerző saját maga elé emelve korlátokat, csupán a hagyományosan királyi Magyarországnak nevezett országrész történetének bemutatására vállalkozott. Véleménye szerint ugyanis a másik két országrész, illetve az országrészek kapcsolatrendszerét legalább két további monográfiában kellene tárgyalni.

A második fejezet pillanatfelvétel a magyar királyságnak a mohácsi katasztrófát megelőző állapotáról. A szerző hangsúlyozza, hogy az oszmán birodalom támadása egy különlegesen összetett államot ért, amely alatt egy közigazgatásilag, nyelvileg, kulturálisan különböző fejlettségű és rangú területekből összeálló állam-konglomerátumot, „egy kisebb birodalmat” ért. Ez az összetettség nemcsak a magyar királyok titulájában, hanem fő méltóságviselőiknek listájában is megmutatkozott. Ezzel az országgal összehasonlítva az oszmán birodalom sokkal nagyobb erőforrásokkal és hadipotenciállal rendelkező állam volt, amelynek egyértelmű célja a hódítás volt. A magyar királyság megszerzéséért jelentkező másik erő, egy, az oszmántól képletében telje-

sen eltérő, de a magyar államéhoz sok tekintetben igen hasonló összetett állam volt, amelyet a szerző következetesen Habsburg Monarchiának hív. A két hatalmas ellenfélnek a Kárpát-medencében történő összecsapása a Magyar Királyságot az európai történelem centrumába emelte és tartotta végig a 16. század folyamán.

A harmadik fejezet a 16. századi magyar történelem egyik legizgalmasabb és legnyugtalanabb periódusába kalauzolja el az olvasót. A két rivális király küzdelme miatt kitört a polgárháború, amelynek következménye az ország három részre szakadása lett. Az oszmán térhódítást Szapolyai „végzetes lépése” is megkönnyítette, amikor a vazallitást vállalva segítséget kért Szulejmántól. A szultán ugyanis hódításai „bevett koreográfiája” szerint magyarországi uralmához, amelynek vége Magyarország teljes bekebelezése lett volna, „szálláscsinálót” keresett (62–63, 66). A változásoknak a könyv témája szempontjából legmesszemenőbb következménye mindazonáltal a Magyar Királyság frontországá válása lett. Ennek kifejtésére a 6. fejezetben kerít sort a szerző.

A frontországá válás egyúttal azt is jelentette, hogy Bécs vált a Magyar Királyság második fővárosává (4. fejezet). A budai udvar megszűnt, illetve betagozolódott a Habsburgok bécsi udvarába, amely egyúttal egy új monarchia központja is lett. Uralkodója, I. Ferdinánd magyar király a nagy kiterjedésű, igen tarka terület megszervezésére és megtartására mélyreható reformokat indított el, amellyel megvetette egy közép-európai nagyhatalom alapjait. Ez ugyanakkor a szerző véleménye szerint azt is jelentette, hogy a korábbi történetírásban kialakult véleménnyel ellentétben a Magyar Királyság nem lehetett ütközőállam, mert a Habsburg Monarchia tényleges része lett, mégpedig igen előkelő helyet elfoglalva a birodalmon belül.

Ezek a változások egy sor fontos következménnyel jártak a magyar vezető elit szempontjából. Az 5. fejezetben részben már korábban publikált kutatási eredményeire támaszkodva Pálffy azt mutatja be, hogy a közhiedelemmel ellentétben, amely a nemzeti romantikus történetírás függetlenségparadigmájából következett,

a bécsi udvar nem zárkózott el a magyar arisztokráciától. Ezt nem is tehette, hiszen szükségére volt fegyveres erejükre, tapasztalataikra, hely- és nyelvismeretükre, röviden a lojalitásukra. Az integrációra tehát megvolt a lehetőség, a magyar arisztokrácia azonban alig élt vele; ennek szerteágazó okai voltak, például igen költséges volt egy rezidenciát fenntartani a császárvárosban, azonkívül az állandó török betörések miatt nem maradhattak tartósan távol birtokaiktól. Nem segítették a beilleszkedést az idegen nyelvi környezet, az eltérő udvari szokások sem. Ez lehetett az oka annak, hogy számuk az 50-es években nőtt csak meg. A növekedés oka a patronatusi rendszer feléledése volt. Oláh Miklós főkanclár vagy Várday Pál királyi helytartó igen sokat tett azért, hogy megerősödjének a kapcsolatok a bécsi udvar prominens személyiségeivel vagy akár az uralkodóval. A Bécsben, illetve Prágában élő magyar udvari emberek száma mindazonáltal hullámzó volt a következő fél évszázadban, alapvetően csökkenő tendenciát mutatva; ezt a 112. és 117. oldalon található 9. és 10. táblázatok érzékletesen mutatják. A végső csapást II. Rudolf császár alatt a Habsburg-udvar Prágába költözése (1583), azaz szinte elérhetetlen távolságba kerülése jelentette; a főnemesség ekkor taktikát változtatva a Bécsben maradt főhercegek udvarában építette föl újra kapcsolatrendszerét.

A magyar nemesség számára az egyik felemelkedési lehetőséget a Magyar Királyság védőbástyaszerének felerősödése jelentette. Az állandó háborús helyzet, és az a tény, hogy ennek következtében kiépült egy igen hosszú végvári rendszer, sok nemes számára kínálta a katonai karrier lehetőségét. Mindennek azonban ára is volt: Európa egyik legerősebb katonai szövetségében a legfelsőbb katonai pozíciókat nem magyarok töltötték be, bele kellett tehát nyugodni abba, hogy a legfontosabb királyi végvárok helyőrsége, illetve azok nagy része idegen parancsnokok alatt szolgáló idegen (főleg természetesen német) származású volt. A 17. és 18. táblázat mindazonáltal érzékletesen mutatja be, hogy a katonai szolgálat sok esetben előszobája volt valamely hagyományos magyar udvari főméltóság, illetve a bárói cím elnyerésének (166, 169–

172), tehát a végső mérleg egyáltalán nem olyan negatív, mint ahogyan a történetírói hagyomány egy része máig tartja.

A katonai mellett lehetőség nyílt hivatali karrierre is. De míg az előző pálya alapvetően a nemesi származásúak előtt volt nyitott, a kiépülő pénzügyi-igazgatási rendszerben a polgári származásúak előtt is megnyílt a tér a társadalmi felemelkedésre. Ez, pontosabban a mértéke új fejlemény volt, még akkor is, ha ennek szintén meg kellett fizetni az árát. A Habsburg-közpon-tosítás a pénzügyi téren volt a legsikeresebb: a királyság jövedelmeinek kezelése végső soron a különböző ausztriai kamarák kezében összpontosult, bár a döntéselőkészítésben a magyar kamarák, már csak a technikai nehézségek miatt is, továbbra is megkerülhetetlenek maradtak. A végvárrendszer fenntartásának költsége azonban nemcsak a magyarországi bevételeket haladta meg, hanem a monarchia bevételeit is; a különbözetet birodalmi segélyekből és kölcsönökből finanszírozták. Ezt a tényt a szerző azért tartja fontosnak hangsúlyozni, mert a közhiedelemmel ellentétben a magyar és idegen katonaság fizetelenségének okai nem a magyargyűlölet, hanem a pénzügyi finanszírozás nehézségei voltak.

Míg az előző fejezet arra világított rá, hogy Magyarország a Habsburg Monarchia meghatározó jövedelemforrása volt, a 8. fejezet ennek az összetételére világít rá. Az élelmiszerben gazdag ország nemcsak a Monarchia, hanem Közép-Európa éléskamrája is volt, így meghatározó szerepet játszott a kontinens gazdasági vérkeringésében. Ez az oka annak, hogy a szétdarabolódás ellenére a gazdasági kapcsolatok megmaradtak az országrészek között. Sőt ezzel magyarázható, hogy a század utolsó harmadára esett a magyarországi tőkés vállalkozások virágkora, amelyre azonban a századvég hosszú háborúja súlyos csapást mért. Az egykori háborúzó felek gazdasági érdeke azonban azt követelte, hogy ezek a kapcsolatok helyreálljanak, ami arra világít rá, hogy Magyarország az európai gazdasági vérkeringésben nélkülözhetetlen szerepet játszott.

A 9. és 10. fejezet a szuverenitás intézményeivel és szimbólumaival foglalkozik. Hogy a szer-

ző számára milyen jelentőséggel bír a téma, jelzi, hogy a 9. A monográfia leghosszabb, több mint 70 oldalra rúgó fejezete. Ebben Pálffy hosszan foglalkozik Magyarország megváltozott jogi helyzetével, illetve a Habsburg-uralkodók és a magyar rendek közti viszony alakulásával. Ennek kapcsán hangsúlyozza, hogy abszolutizmusról nem beszélhetünk (ezt a kifejezést egyébként, amint arra a szerző is utal, a legújabb nemzetközi szakirodalom is egyre kevésbé használja): az ország szuverenitása ugyan sérült, amennyiben megszűnt a budai királyi udvar, az ország jogilag egy nagyobb birodalmi egység részévé vált, és például a legfontosabb méltóságot, a nádori posztot is sikerült az uralkodóknak évtizedekig betöltetlenül hagyniuk, de a Magyar Tanács, illetve a legfontosabb rendi intézmények, mint például a vármegyék, illetve az országgyűlés zavartalanul működhetek tovább. A szuverenitás legfontosabb szimbóluma, mintegy kifejeződése mindazonáltal a szabad királyválasztó jog volt, amelyet a Habsburgoknak szintén nem sikerült teljesen kikapcsolniuk: kénytelenek voltak, még ha formálisan is, de megtartani. Magyarország tehát választói monarchia (Wahlmonarchie) maradt. Mindez arra világít rá a szerző szerint, hogy az uralkodó és a rendek kapcsolata nem írható le maradéktalanul egy duális viszonyrendszerben, amint a hagyományos történetírás véli, mert ez a kapcsolatrendszer, amint az osztrák, német és cseh kutatások is igazolták a Monarchia egyéb területein, ennél sokrétűbb volt. Pálffy ezért különböző identitásokról és lojalitásokról beszél, amelyekbe egyszerre fért bele az uralkodóhoz fűződő lojalitás, ugyanakkor a rendi jogok sokszor erőteljes és erőszakos védelme. Ebbe a viszonyrendszerbe helyezendőnek gondolja Bocskai és Bethlen Gábor mozgalmát, amelyeket szerinte nem tekinthetünk a független Magyarországért folytatott küzdelemnek, mert az tulajdonképpen a királyi Magyarország rendjeinek küzdelme volt a jogaikért.

A következő fejezet ennek a viszonyrendszernek a szimbolikus megnyilvánulásával foglalkozik. Míg a 9. fejezet összefoglalása a Habsburgok legonátlóbb országaként, addig a 10. A Monarchia második országaként aposztrofálja

a Magyar Királyságot. A titulátúra, a koronázások alkalmával használt címek, címerek, zászlók vagy akár a koronázási lakoma ülésrendje a ceremóniák és gesztusok nyelvén fejezi ki, hogy mennyire fontos tényezője maradt a magyar nemesség és az ország a Habsburg-birodalomnak. Mert bár a legfontosabb cím és tisztség a császári volt, és bár a magyar nemességnek bele kellett nyugodnia, hogy a Habsburg-udvar a Jagellóknál ridegebb és zártabb burgundi-spanyol etikettet követi, ennek következményeként pedig helyet kellett adnia a birodalmi méltóságoknak és az idegen nemességnek is, a koronázási rend, illetve a lakomákon való részvétel mégis jelezte a többi társországhoz képest a magyar korona kiemelt szerepét. A mondanót a szerző szokásához híven itt is szemléletes táblázatok illusztrálják (26, 27, 28, 29. táblázat). Itt kell hangsúlyozni, hogy a fejezet megírásában a szerző olyan forráscsoportot használt fel, amelyre a modern magyar történetírás szinte semmilyen figyelmet nem fordított.

A kötet utolsó előtti fejezete, mint említettem, lazábban kapcsolódik a monográfia témájához. A 11. fejezet, amelyben a Bocskai-felkelés történetéről olvashatunk, több szempontból is lezárja a korszakot. Egyrészt sor kerül az első fegyveres mozgalomra a Habsburg Monarchián belül, másrészt lezajlik egy hatalmi átrendeződés, amely egyúttal a Habsburg-központosítás (bár az összegzés az eddigi szóhasználat ellentétben abszolutizmust ír) korlátait is megmutatta. Az események részletes elemzése arról győzte meg a szerzőt, hogy helytelen Bocskai-szabadságharcról vagy akár függetlenségi harcról beszélni. Közelebb járunk az igazsághoz, ha mozgalomról (pontosabban mozgalmakról) vagy felkelésről beszélünk. Rádásul a szembenálló oldalakon elhelyezkedő magyar világi és egyházi elit, legalábbis a statisztika (30/a–c táblázat) ezt mutatja, egyáltalán nem állt teljes egészében Bocskai mellé. Ennek alapján tehát négyféle mozgalmat különíthetünk el, amelyeket a különböző hatalmi és társadalmi érdekcsoportok artikuláltak. Jösszével egyetlen közös pontjuk akadt, Bocskai István személye, ezért konklúzióként Pálffy szerint sokkal jogosultabb Bocskai-felkelésről – egyébként a magyar történetírás mérvadó vonulata ezt

az álláspontot képviseli most is – vagy Bocskai István mozgalmáról beszélni. Ez azonban nem változtatott azon a tényen, hogy a Habsburg Monarchiára jellemző erős centralizáció – erős rendiség képlete alapján véve érvényben maradt.

Az utolsó, 12. fejezet (ki-ki döntse el, hogy a fejezetek száma véletlenül esik-e egybe egy nagyobb kronológiai egység, az év hónapjainak számával) tulajdonképpen az összefoglalás(ok) összefoglalása. A szerző újra végigveszi az általa tárgyalt fejezeteket és fő témákat. Ez alkalmat teremt arra, hogy két újabb táblázatban vizualizálva egyrészt megvonja – néha előretekintve egészen a 20. századig – a 16. század mérlegét (31. táblázat), másrészt hogy egy szemléletes ábrában összefoglalja a Magyar Királyság igazgatását és berendezkedését a 16. század utolsó harmadában (4. ábra), amikorra tehát kiépült a Habsburg Monarchia rendszere.

A monográfia végén a bőség zavarával küzd az olvasó; a szerző által átnézett levéltári fondok, kiadott források, illetve a szakirodalom majdnem százoldalnnyi (!) helyet foglal el (426–516). A könnyebb áttekinthetőség végett külön található a táblázatok, ábrák, térképek és képek jegyzéke, amelyet név- és helynévmutató, illetve a legvégén maguk a színes térképek és képek követnek.

Pálffy Géza munkája hatalmas vállalkozás, amelynek során óriási kiadott és kiadatlan anyagot megmozgatva, szakirodalmat elolvasva markáns és a korábbiaktól nagyban eltérő képet rajzol a Magyar Királyság 16. századáról.

KRUPPA TAMÁS

Az Egyetemi Könyvtár évkönyvei XIV–XV. Szerk.: SZÖGI László. Bp. 2011. ELTE Egyetemi Könyvtár, 406 l.

Kétszeres évfordulót hozott a 2010–2011-es tanév az Eötvös Loránd Tudományegyetem számára. 375 éve alapította ugyanis Pázmány Péter a Filozófiai Fakultást, azaz a Bölcsészettudományi Kart, emellett a jogfolytonosságot tekintve 450 éves fennállást mondhat magáénak egyik legfontosabb intézménye, az Egyetemi Könyvtár. Mindkét dátum a hazai oktatás- és